

Vojenské cintoríny v Prešovskom kraji

E. Semanová: Soldiers Cemeteries in the District of Prešov. Život. Prostr., Vol. 43, No. 5, p. 291 – 294, 2009.

In Slovakia there are places commemorating historical events and they are real or symbolic places of the last resting place of the participants of these events. In the first half of the 20th century the area of Slovakia was marked by two world wars. Today the last resting places of war deads in the World Wars I and II are divided into Slovak and other nationalities, in the Prešov district to German and Russian cemeteries. Some of them from the World War I are renewed, some of them were joined with those ones from the World War II. The authoress aimed at the evaluation of architectonic-floral arrangement of these objects in eastern Slovakia.

Miesta pokoja, pokory, odpúšťania, histórie

Na celom území Slovenska sú miesta, ktoré pripomínajú historické udalosti a sú aj skutočnými či symbolickými miestami posledného odpočinku ich aktérov. Bez ohľadu na víťazov a porazených, padli v boji a veľa z nich je tu aj pochovaných. S pribúdajúcimi rokmi akoby tieto dejinné udalosti upadali do zabudnutia a strácali zmysel. Z hľadiska záujmov, ktoré upravuje zákon č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu (pamiatkový zákon) je jednou z kategórií nehnuteľných kultúrnych pamiatok aj kategória zahrňujúca pamiatky histórie. Jej poslaním je chrániť a symbolicky pripomínať významné dejinné udalosti.

Dve svetové vojny v prvej polovici 20. storočia poznačili život na území Slovenska a zostali mementom pre ďalšie generácie. Dnes sa posledné miesta odpočinku padlých v 1. a 2. svetovej vojne formálne delia na slovenské, nemecké a ruské cintoríny, čo nie je len podľa národností pochovaných, ale hlavne podľa garancie starostlivosti o vojnové hroby v zmysle medzinárodných dohovorov a konvencií.

Vojenské cintoríny z 1. svetovej vojny

Vojenské operácie 1. svetovej vojny na východnom, tzv. haličskom fronte, sa dotkli len územia na severovýchode dnešnej Slovenskej republiky. Útok ruských vojsk začal na jeseň 1914 a mal za cieľ prekonať hlavný karpatský hrebeň. Ruský prielom do vnútrozemia habsburskej monarchie prinútil

rakúsko-uhorské velenie posilniť obranné pozície. Ďalej sa front nedostal a navždy mlčiacim mementom tragických vojnových udalostí je 236 vojenských cintorínov, z ktorých je dnes väčšina ak nie celkom zabudnutých, tak určite nepredstavujú veľký spoločenský záujem. Rakúsko-uhorská armáda už počas vojny vytvorila päť kománd, ktorých úlohou bolo zbierať telá mŕtvych vojakov a budovať vojenské cintoríny. Boli to jednoduché, ale dobre organizované diela. Na hrobových miestach boli drevené kríže, časté sú aj skupinové hroby a jeden centrálny kríž. Prevládajú frontové vojenské cintoríny, ktoré sú priamo na miestach bojov, vo voľnej krajine a v lesoch ďalej od sídel, len niekoľko z nich je priamo v dedinkách a mestečkách. Vtedajšie Rakúsko, v ktorého priamej správe bolo územie dnešného Poľska, venovalo vojenským cintorínom veľkú pozornosť, známe sú napríklad haličské cintoríny slovenského architekta Dušana Jurkoviča (podrobnejšie sa im venuje M. Dulla na s. 287 – *poznámka redakcie*).

Na území vtedajšieho Uhorska sa vojenským cintorínom venovala len nevyhnutná pozornosť. Identifikovať originálne frontové pohrebiská možno na základe dobových náčrtov, ktoré sú súčasťou evidencie spracovanej vtedajšími žandárskymi stanicami. Skupina nadšencov sústredená v Klube vojnovej histórie Beskydy nazbierala veľké množstvo historických faktov a na ich základe boli nielen identifikované, ale aj obnovené viaceré vojenské cintoríny z 1. svetovej vojny. Podľa dnešného hodnotenia majú tieto diela naturálnu podobu, napríklad možno spomenúť poslednú obnovu vojenského cintorína z 1. svetovej

Výrava, obnovený vojenský cintorín z 1. svetovej vojny. Foto: E. Semanová

Medzilaborce, neudržiavaný vojenský cintorín z 1. svetovej vojny. Foto: E. Semanová

vojny v prírodnom duchu s brezovými krížmi v obci Výrava. Iný charakter má cintorín v Medzilaborciach so zachovanými pôvodnými kovanými, kamennými aj drevenými krížmi, ale neudržiavaný. Vo voľnej krajine za obcou Zborov je situovaný frontový cintorín s výraznou priestorovou porastovou štruktúrou roz-

loženou nad hrobmi a vytvárajúcou krajinný monument.

Viacere cintoríny z 1. svetovej vojny, na ktorých sú pochovaní nemeckí vojaci, boli obnovené v tvarosloví reprezentujúcom nemeckú estetickú kvalitu a strohý symbolizmus. Takto sú obnovené cintoríny napr. v Nižnej Polianke a na miestnom cintoríne v Zborove. Viaceré boli neskôr združené s cintorínmi z 2. svetovej vojny. Majú podobu upravenej krajiny, stvárnenej prevažne sadovnícko-krajinárskymi výrazovými prostriedkami, pričom kompozičná osnova je jednoduchá, postavená na vegetačných prvkoch doplnených symbolickým ústredným motívom s centrálnym krížom a samostatnými alebo združenými náhrobníkmi.

Vojenské cintoríny z 2. svetovej vojny

Hroby padlých v bojoch 2. svetovej vojny na území Slovenska sú sústredené na viacerých miestach, nemajú podobu frontových cintorínov. Spôsob pochovávaní je síce identický, ale na jednom mieste sú vybudované veľké cintoríny, ani nie tak rozlohou, ako počtom pochovaných vojakov. K cintorínom sa pridružujú monumentálne pamätníky, ktoré čiastočne potláčajú pietnosť miesta posledného odpočinku padlých vojakov. Na území severovýchodného Slovenska je z tohto hľadiska významný vojenský cintorín s Pamätníkom 1. československého armádneho zboru na Dukle a vojenský cintorín s Pamätníkom Sovietskej armády vo Svidníku. Oba predstavujú mimoriadne hodnotné a vyvážené sadovnícko-architektonicko-výtvarné kompozície, ktorých umeleckú hodnotu v spoločenskom povedomí Slovenska však prekryla komunistická ideológia.

Pamätníku na Dukle dominuje monumentálny 28 m vysoký pylón z prírodného kameňa v tvare štylizovanej šípky naznačujúcej smer postupu oslobodzujúcich vojsk. Aj vojenský cintorín je vkladný do lesného výseku s pôdorysom tiež v tvare šípky zužujúcej sa severným smerom, kým pamätník uzatvára pietne

miesto z južnej strany. Od pôvodného kompaktného lesa oddeľuje cintorín kamenný múr, na ktorom sú osadené busty padlých vojenských osobností, tzv. Aleja hrdinov. Za múrom neskôr pribudla radová výsadba smreka pichľavého (*Picea pungens* 'Glauca'), ktorá výrazne nevhodným spôsobom poznačila pôvodnú kompozíciu. Dispozícia cintorína je centrálna osová a symetrická v severnej polohe akcentovaná ústredným dreveným krížom na kamennom podstavci. Je členená chodníkmi, ktorých sieť vymedzuje kolmo na centrálnu symetriu situované hrobové polia. Hrobové miesta a hrobové polia sú buď vyvýšené a zatravnené, alebo v jednej úrovni s terénom a sekundárne doplnené zahustenými záhonmi tvarovaných okrasných kríkov. Južné predpolie pamätníka tvorí trávnik v tvare poloblúky v zvažujúcom sa teréne a je vymedzené vysokým kamenným oporným múrom, pod ktorým je veľká lúka otvárajúca sa do krajiny. Kompozíciu pretína prístupová kolonáda s vlajkoslávou a bronzovými tabuľkami s menami padlých príslušníkov 1. československého armádneho zboru. Hlavný pohľad na pamätník predstavuje pokojnú rovinatú zelenú trávnatú podnož, z ktorej dynamicky vyrastá kamenný pylón na pozadí kompaktnej stromovej hmoty pôvodného zmiešaného lesa.

Malebná krajina v okolí Pamätníka na Dukle s voľnými porastovými skupinami, v diaľke obklopená zalesnenými hrebeňmi hôr, vytvára neopakovateľnú scenériu, ktorú autori dômyselne využili na osadenie umeleckého diela. Farebné a materiálové stvárnenie pamätníka ako celku je v súzvuku s kompozíciou okolitej prírodnej krajiny. Návštevník Dukly tu môže dýchať históriu a cítiť pokoj, pokoru, odpustenie a hlboký vnútorný estetický zážitok.

Podobne monumentálny, ale výrazovo a architektonicko-výtvarným stvárnením odlišný je Pamätník Sovietskej armády vo Svidníku. Kompozícia vlastného pamätníka je symetrická, pravouhlá s veľkou centrálnou spevnenou plochou, v závere ktorej je vysoký štvorboký pylón v podnoží s kamennými

Zborov, obnovený vojenský cintorín z 1. svetovej vojny v obci. Foto: E. Semanová

Dukla – Pamätník 1. československého armádneho zboru. Foto: E. Semanová

reliéfmi a sochárskou výzdobou. Po oboch stranách pamätníka sú zatravnené hrobové polia, kde je v hromadných hrobách pochovaných až 9 000 sovietskych vojakov. Tento hrozivý počet mŕtvych sa autori diela pokúsili vyvážiť 37 m vysokým pylónom dominujúcim širokému okoliu. Po celom obvode sa

Humenné. Hore: Pamätný cintorín Sovietskej armády s pomníkom. Dolu: Cintorín nemeckých vojakov z 1. a 2. svetovej vojny. Foto: E. Semanová

rozprestiera park. Jeho pôdorysné členenie a rozmiestnenie porastových hmôt je neoddeliteľnou súčasťou kompozície Pamätníka. Hlavná prístupová komunikácia je vedená centrálnym osovým priehľadom po oboch stranách lemovaným tmavozelenou porastovou hmotou. Porastová kostra je vytvorená zo smrekov obyčajných (*Picea abies*) rozmiestnených v rozvoľnených skupinách, vytvárajúcich opakujúcu sa vertikaliťu, tvarovú strohosť a farebnú stálosť a isté kompozičné temno. Práve farebný kontrast tmavej zelene a svetlých až bielych kameňov pamätníka a jeho veľkoplošnej podnože pôsobí provokačne. V porovnaní s takmer dokonalým zjednotením duklianskeho Pamätníka s prírodným prostredím, necíti návštevník Pamätníka vo Svidníku pokoj, ale varovanie a vníma negatívne svedectvo nepochopiteľnej doby. To bol aj autorský zámer. Napriek týmto vnútorným pocitom je dielo ako celok kompozične hodnotné.

Viacere vojenské cintoríny sú súčasťou mestských cintorínov. Napríklad v Humennom sa v priebehu času stali súčasťou mestského cintorína až dva vojenské cintoríny – Pamätný cintorín Sovietskej armády s pomníkom a Cintorín nemeckých vojakov z 1. a 2. svetovej vojny. Zaujímavá je skutočnosť, že cintorín sovietskych vojakov je prevažne stavebno-architektonickou kompozíciou, kým na nemeckom cintoríne prevažuje sadovnícka úprava, v ktorej majú stavebné prvky síce nezastupiteľné, ale len doplnkové miesto. Nemecký cintorín r. 1991 zrekonštruovala Svetová správa nemeckých cintorínov, pričom boli všetky hrobové polia zrovnané, plocha cintorína zatravnená a na nej rozmiestnené symbolické kamenné kríže. Napriek jednoznačnej kvalite sadovníckej úpravy je to strohá a cudzokrajne pôsobiaca kompozícia.

Tvorca *architektonicko-sadovníckeho* alebo *sadovnícko-architektonického* diela (podľa prevládajúcich kompozičných prvkov) ho môže svojím prístupom ovplyvniť a umocniť. Len kompozície, v ktorých sa s vegetačným zločkami nakladá ako s kompozičnými prvkami, môžu byť vyvážené, umelecky hodnotné a človek ich vnútorne vníma ako prirodzené a dobré. Cintorín je o. i. pravdivým obrazom krajiny, kultúry, človeka a jeho identity.

Okrem cintorínov v Zborove, Nižnej Polianke a Výrave sú všetky zmienené cintoríny pamiatkami histórie, zapísanými v Ústrednom zozname pamiatkového fondu v registri nehnuteľných kultúrnych pamiatok.

Ing. Eva Semanová, Krajský pamiatkový úrad Prešov
Hlavná 115, 080 01 Prešov, pupo@stonline.sk